

منابع تاریخ محلی کرمان

در دوره اسلامی تا پایان عصر قاجار

ابراهیم بلوچی^۱

صالح دیانت جو^۲

رهام انصاری^۳

چکیده:

کرمان یکی از مناطق مهم ایران به حساب آمده و در دوره های مختلف تاریخی نقش محوری داشته است. بررسی و مطالعه بر روی تاریخ نگاری محلی هرچند مدتی است به آن پرداخته می شود اما باز هم نیاز به کار دارد. در این تحقیق سعی شده تا تاثیر سلسله ها و حکام محلی منطقه و شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر آن، طی دوران اسلامی، بر روند تاریخ نگاری منطقه مورد بررسی شود. این کار درضمن شناسایی و نقد و معرفی آثار انجام گرفته است. دستاورد حاصله از این پژوهش این است که تاریخ نگاری کرمان با روی کارآمدن حاکمان و حکومت های مستقل محلی آغاز شد. این حاکمان از دلایل اصلی رو نق تاریخ نگاری محلی جنوب شرق بوده اند. سلسله های محلی سلجوقیان و قراختایان کرمان نقش اساسی در تدوین و نگارش این گونه از آثار در جنوب شرق را داشته اند. درمواقعی که حکومت های محلی رو به ضعف بودند و منطقه نا امن می شد، روند کندی بر نوشتن این نوع آثار حاکم می شد. از عصر قاجاریه به بعد و اهمیت یافتن منطقه جنوب شرق ایران، آثار متنوع و متعددی از تواریخ محلی، در آنجا شکل گرفت. این آثار جدید ضمن مطالب سیاسی، حاوی مطالب بسیاری در زمینه های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مردم منطقه بودند. این در صورتی بود که در دوره های پیشین عمده مطالب منابع محلی روی مسایل سیاسی بود. این به دلیل ارتباط تنگاتنگ نویسندگان این نوع از منابع با حکام و سلسله های محلی بود.

واژگان کلیدی: تاریخ نگاری محلی، کرمان، سلسله های محلی، سلجوقیان کرمان، قاجاریه.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه آزاد واحد داراب

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه آزاد واحد داراب Saleh_dianatju@yahoo.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه آزاد واحد داراب

تاریخ نگاری محلی از انواع مهم تاریخ نگاری در ایران است، که راجع به یک منطقه و ناحیه جغرافیایی خاص و یا درباره‌ی یک سلسله مستقل محلی نوشته می‌شوند. موضوع این‌گونه از تاریخ‌نگاری شرح حال امراء، فرمانروایان، سلسله‌های مستقل محلی و بنا و فضایل شهرها می‌باشد. نوشتن کتابهای تواریخ محلی در اوایل اسلام برای آگاهی یافتن از چگونگی فتح بلاد و نواحی فتح شده بوده، تا در مورد اخذ مالیات و جمع‌آوری خراج در مورد شهرهای فتح شده تصمیم‌گیری کنند. از ویژگیهای مهم تاریخ محلی اینست که آنها حاوی اطلاعات مهمی در مورد یک محدوده‌ی جغرافیایی می‌باشند و از مهم ترین منابع تاریخی به شمار می‌آیند که از دل اینگونه متون تاریخی به درک اوضاع سیاسی، اجتماعی و مذهبی در دوره‌های مختلف پی برده می‌شود. همچنین اطلاعات بسیار ارزنده و مهمی پیرامون آداب، رسوم، فرهنگ و عقاید مختلف می‌توان بدست آورد. در این مقاله با تاکید بر این فرضیه که سلسله‌های محلی از دلایل اصلی تاریخ نگاری محلی کرمان هستند، به بررسی این نوع تاریخ‌نگاری در کرمان در دوره اسلامی تا پایان عصر قاجاریه پرداخته شده است. بیان ویژگیهای آثار تاریخ‌نگاری محلی نوشته شده در خصوص جنوب شرق ایران و تحلیل و بررسی آنها بخشی از اهداف اصلی این پژوهش می‌باشند. این مقاله می‌تواند مورد استفاده محققان در مراکز علمی، و دانشگاهی و آموزش و پرورش قرار گیرد همچنین می‌تواند بخشی از نیازهای پایه‌ای تحقیقات کاربردی در خصوص تاریخ نگاری محلی را مرتفع سازد. موضوعی که کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. هر چند که برخی پژوهشها در مورد تاریخ‌نگاری ایران انجام گرفته است. مانند کتاب تاریخ نگاری و تحولات آن در ایران و جهان و کتاب تاریخ نگاری در اسلام که در دانشگاه‌ها تدریس می‌شوند. همچنین در سالهای اخیر راجع به موضوع تاریخ‌نگاری محلی مطالب ارزشمندی در نشریه کتاب ماه تاریخ و جغرافیا نوشته شده، بنحوی که دو شماره از این نشریه به این موضوع اختصاص یافته است و محققانی چون عبدالرسول خیراندیش و نصرالله صالحی پژوهشهای مهمی در این زمینه به چاپ رسانده‌اند. مقالات یوسف رحیم‌لو و علی سالاری‌شادی راجع به تاریخ‌نگاری محلی کرمان

و دکتر عباس قدیمی قیداری در خصوص تاریخ‌نگاری محلی کردستان از جمله کارهایی هستند که در مورد تاریخ‌نگاری ایران انجام شده و اطلاعات سودمندی ارائه می‌دهند علی‌رغم این تحقیقات ارزشمند کماکان جای بحث در خصوص موضوع این مقاله خالی است.

سیر تاریخ‌نگاری محلی در ایران و کرمان

تاریخ‌نگاری محلی در ایران از قرن سوم هجری آغاز شد. در این زمان کتب متعددی در زمینه‌ی تاریخ محلی تألیف شد که اساساً در جهت ثبت و ضبط فرایند فتح شهرها و اسلامی‌شدن آن نواحی بوده است. اولین کتاب‌های تاریخ‌نگاری محلی ایران که در قرون نخستین اسلامی تألیف شده‌اند مطالب آنها بیشتر روای و ذکر احادیث بوده است. این احادیث از طریق محدثین یک شهر و یا بزرگان علم حدیث بیان شده‌اند. (صالحی، ۱۳۸۰: ۱۲) کتبی مثل کتاب تاریخ نیشابوری تألیف الحاکم و یا فضایل بلخ از ابوبکر بن عمر و همچنین تاریخ بخارا نوشته‌ی نرشخی، اغلب درباره‌ی چگونگی بنا شدن شهرها و تبدیل شهرهای قدیم به جدید اسلامی و در بردارنده‌ی احادیثی درباره‌ی فضیلت شهرها هستند. علاوه بر آن این کتابها مطالبی درباره‌ی دولت و خلافت، علما و عرفا، محدثین و قضات ارائه می‌دهند. (خیراندیش، ۱۳۸۰: ۱۰)

بیشترین تواریخ محلی که در ایران نوشته شده‌اند مربوط به زمان حکومت مغولان و ایلخانان می‌باشند. یعنی محدوده‌ی زمانی بین قرن سوم تا هفتم هجری اوج شکوفای تاریخ‌نگاری محلی ایران بود. تواریخ محلی زیادی در ایران نوشته شدند. از جمله این تواریخ، تاریخ طبرستان از ابن‌اسفندیار، تاریخ سیستان، تاریخ بخارا از ابوبکر محمد بن جعفر نرشخی، (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۵۸، ۴۳) تاریخ جرجان از حمزه‌بن یوسف الصحیح، ذکر اخبار اصفهان از ابونعیم، احمدبن عبدالله معروف به حافظ ابونعیم اصفهانی، تاریخ بیهقی تألیف زهیر الدین ابوالحسن علی بن زید بیهقی، (بیات، ۱۳۷۷: ۱۴۱/۱، زرین کوب، ۱۳۸۷: ۴۳-۴۲) کتاب شیرازنامه از احمدبن ابی‌الخیر، تاریخ رویان از مولانا اولیاء الله آملی می‌توان اشاره کرد. (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۵۸)

در زمان صفویان با ایجاد حکومت ملی و رسمی کردن مذهب شیعه و گسترش شهرنشینی و توسعه‌ی تجارت اقتصادی، تاریخ محلی دچار رکود شد اما کتابهایی مهم

تألیف شدند. از جمله: تاریخ خاندان مرعشی تألیف امیر تیمور، کتاب احیاء الملوك از غیاث‌الدین ملک حسین، کتاب سلجوقیان و غز در کرمان از محمد ابراهیم خیثی که از تواریخ محلی مهم کرمان بشمار می‌آید، (خیراندیش، ۱۳۸۰: ۱۲-۱۱) کتاب تاریخ قم از صفی‌الدین محمد بن محمد هاشم حسینی قمی، کتاب تاریخ گیلان از فومنی گیلانی، نویسنده‌ی این کتاب از دیوانیان دربار صفویه بوده که توسط شاه عباس صفویه در سال ۱۰۲۱ قمری برای تصدی امور دیوانی نواحی گیلان منصوب شده بود. (صالحی، ۱۳۸۰: ۳۰-۳۱)

پس از سقوط صفویان و روی کار آمدن دو سلسله‌ی افشار و زندیه، همان‌گونه که این دوره از زمان‌های رکود تاریخ‌نگاری ایران محسوب می‌شود تاریخ‌نگاری محلی نیز از رونق افتاد. اما در زمان قاجاریه بخصوص از زمان پیروزی مشروطیت تاریخ‌نگاری محلی شکوفا شد. (خیراندیش، ۱۳۸۰: ۱۲) تواریخ محلی زیادی نوشته شدند. چرا که پس از پیروزی، مشروطه‌خواهان برای نشان دادن نقش مهمی که ایلات و عشایر ایفا کردند دست بکار شدند و کتابهای چون تاریخ‌بختیاری تألیف سردار اسعد، تاریخ هجده‌ساله‌ی آذربایجان از احمد کسروی تألیف شدند. (خیراندیش، ۱۳۸۰: ۱۲)

در دوره‌ی پهلوی به خاطر سرکوب ایلات و عشایر و شورش سرداران محلی و قدرتمند شدن حکومت مرکزی ایران به تواریخ محلی کمتر پرداخته شد. اما دوره‌ی معاصر یکی از دوره‌های با شکوه تاریخ‌نگاری محلی ایران می‌باشد و تقریباً در باره‌ی تمام شهرها و استان‌های ایران کتابهای نوشته شده و اساتید و نویسندگان منابع محلی مهمی را به رشته‌ی تحریر در آورده‌اند. (صالحی، ۱۳۸۰: ۱۵)

منابع تاریخ‌نگاری محلی در کرمان از ابتدا تا اوایل قاجاریه

۱- آثار افضل‌الدین کرمانی

در میان ایالت‌ها و شهرهای ایران، کرمان از شهرهایی است که تاریخ محلی متعددی دارد. اگر تاریخ محلی کرمان را با دیگر شهرها مقایسه کنیم مشخص می‌شود که از جایگاه بالایی برخوردار است. افضل‌الدین کرمانی اولین نویسنده‌ای است که راجع به تاریخ کرمان کتاب نوشته و پدر تاریخ‌نگاری محلی در کرمان می‌باشد. باستانی پاریزی در مقدمه‌ی کتاب سلجوقیان و غز در کرمان افضل‌الدین کرمانی را پدر تاریخ‌نگاری

کرمان و بیهقی کرمان نامیده است. اولین کتابی که راجع به تاریخ کرمان نوشته شده مربوط به قرن ششم هجری است که توسط افضل‌الدین تألیف شد. او کتاب خود را به ملک دینار غز هدیه داد (کرمانی، ۱۳۳۱: مقدمه ص ب) در واقع افضل‌الدین حامد کرمانی زمانی که در کنار استاد خود در خدمت قوام‌الدین مسعود بوده با نگارش و دبیری آشنای پیدا می‌کند. بدین ترتیب بعدها خودش از نگارندگان معروف و دبیران ماهر دربار سلجوقیان کرمان شد. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۱۱۳) او اولین نویسنده‌ای بوده که وقایع و حوادث کرمان را به رشته تحریر درآورد. و به همین جهت او را پدر تاریخ‌نگاری کرمان می‌دانند. کتابهای او جزء اولین کتبی هستند که مستقلاً به تاریخ کرمان می‌پردازند. کتابهای وی فقط وقایع مربوط به کرمان را شامل می‌شوند. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۲۶) باستانی پاریزی افضل‌الدین کرمانی را بیهقی کرمان می‌داند چرا که معتقدند افضل‌الدین حامد کرمانی به سبک و شیوهی بیهقی وقایع و رخدادهای تاریخی را تجزیه و تحلیل کرده‌اند و به بیان وقایع پرداخته‌اند.

افضل‌الدین کرمانی با نوشتن کتابهای چون عقدالعلی، بدایع‌الازمان فی‌وقایع کرمان و المضاف‌الی بدایع‌الازمان فی‌الوقایع کرمان تأثیر زیادی بر مؤرخان و محققان تاریخ کرمان و تواریخ عمومی پس از خود گذاشته و به همین جهت است که او را پدر تاریخ‌نگاری کرمان می‌دانند. افضل‌الدین کرمانی با نوشتن کتابهایش تاریخ‌نگاری کرمان را آغاز کرد. وی اهداف خود را برای نوشتن تاریخ کرمان بیان شرح حال و اوضاع داخلی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کرمان در زمان پادشاهان غز به خصوص ملک دینار می‌داند. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۸۷) همچنین یکی از اهداف خود را از نوشتن کتاب بیان وضع معیشتی مردمان ساکن آن نواحی می‌داند. از دیگر اهداف افضل‌الدین ابوحامد کرمانی از نوشتن متون تاریخی مواردی چون تشویق افراد به اعمال و کارهای نیک و عبرت‌آموزی از وقایع گذشته می‌باشد. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۲۶)

افضل‌الدین حامد کرمانی همچنین در نوشته‌های خود در مورد وظایف حاکم نسبت به ملت و همچنین وظایف آحاد مردم در قبال حاکم بیان می‌دارد. سلطان در رأس اجتماع ابوحامد کرمانی قرار دارد. (کرمانی، ۱۳۵۴: ۱۱۰) افضل‌الدین در دربار ملک دینار جایگاه والای پیدا کرد و از نزدیکان ملک دینار شد.

عقدالاعلی للموقف الاعلی آغاز تاریخ‌نگاری محلی در کرمان

کتاب عقدالاعلی شامل پنج قسم است که قسم اول آن در مورد دوره‌ی فترت کرمان و انقراض سلاجقه، قسم دوم در ذکر ورود ملک دینار به کرمان و شرح فضایل و خصوصیات او، قسم سوم در خصوص مملکت کرمان و تاریخ محلی آن، قسم چهارم در خصوص ذکر محاسن، تعریف و تمجید از صاحب قوام‌الدین و شرح حال خاندان او، و قسم پنجم در خصوص شیوه‌ی نگارش و سبک بکار رفته در خود کتاب عقدالاعلی است.

(وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۶، بیات، ۱۳۷۷: ۱۳۲)

مؤلف از ذکر اسامی ولات و حکام و سرداران نیز غافل نبوده و از آنها یاد کرده و به بیان سختی‌ها و رنجهای مردم، قحطی‌ها و اثرات اقتصادی جنگ‌های بیست ساله که در دوره‌ی فترت سلاجقه‌ی کرمان و آنچه اتفاق افتاده پرداخته است. یکی دیگر از محاسنات کتاب عقدالاعلی اینست که افضل‌الدین تمام حوادث و وقایع کرمان را به عینه دیده و تجربه کرده است. از جمله این وقایع قتل و غارت، عزل و نصب حکام و حوادث طبیعی است که در کرمان رخ داده است. (کرمانی، ۱۳۵۶: ۳۲)

از حسن دیگر کتاب می‌توان به شیوه و سبک نگارش آن اشاره کرد چرا که مؤلف با استفاده از ترکیبات و استعارات خالص و ادبی به نگارش آن پرداخته است. داستانها و اشعار دلنشین حکمت و پندها در مورد سیاست و حکومت‌داری که نشان دهنده‌ی انشاء‌ی فصیح زبان فارسی است. این کتاب را جز کتاب مهم ادبی فارسی بر شمرده‌اند. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۶-۱۲۵) بنابراین در مورد کتاب عقدالاعلی می‌توان گفت کتابی است که درباره‌ی اوضاع جغرافیای، سیاسی و اجتماعی کرمان، حکومت سلاجقه و انقراض آنها و تسلط غزان بر آن نواحی اطلاعات سودمندی را به خوانندگان و محققان تاریخ کرمان ارائه می‌کند. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۲۷) نیز شروع تاریخ‌نگاری محلی کرمان است که توسط افضل‌الدین در سال ۵۸۴ تألیف شد. چاپ اول این کتاب به تشویق و حمایت ذکاءالملک در سال ۱۲۹۳ صورت گرفت (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۷) و عامری نائینی به تصحیح آن پرداخته و برای بار دوم کتاب را چاپ کرد. باستانی پاریزی مقدمه‌ای بر آن اضافه نمود. چاپ دوم آن در تهران سال ۱۳۱۱ انجام گرفت. چاپ سوم در سال ۱۳۵۶ که شامل مقدمه استاد باستانی‌پاریزی، متن رساله موسوم به صلاح‌الصالح فی طب که صفحات ۴۳

تا ۵۵ را در بر دارد و متن کتاب از صفحه ۵۹ تا ۱۶۶ و نهایتاً فهرست از صفحه ۱۶۷ تا ۱۸۲ می باشد. (صالحی، ۱۳۸۰: ۲۰)

بدایع‌الازمان فی وقایع کرمان

این کتاب مهم‌ترین کتاب افضل‌الدین کرمانی است که آن را در اوایل قرن هفتم حدود سال ۶۰۲ هجری تألیف نموده است. (حامد کرمانی، ۱۳۲۶: ۷) مهدی بیانی آن را جمع-آوری کرد که شامل مقدمه بیانی صفحات (یک تا سی) متن کتاب از ۳ تا ۱۰۹ و فهرست ها از صفحه ۱۰۹ تا ۱۱۸ می‌باشد. این کتاب در واقع شاهکار افضل‌الدین بشمار می‌آید و بزرگ‌ترین اثر افضل‌الدین است که متأسفانه در حال حاضر در دسترس نیست. (خبیصی، ۱۳۸۶: ص ۱۵۳)

آنچه که امروزه به عنوان کتاب بدایع‌الازمان در کتابخانه‌ها وجود دارد مجموعه‌ای از نوشته‌های افضل است که توسط مهدی بیانی جمع‌آوری شده و تحت عنوان بدایع-الازمان به چاپ رسیده، تنها قسمتی از کتاب نفیس افضل‌الدین کرمانی است. چرا که در این مجموعه فقط به حکومت سلاجقه‌ی کرمان اشاره شده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۸) در حالی که کتاب بدایع‌الازمان فی وقایع کرمان شامل مطالب ارزنده‌ای در مورد ایالت کرمان از قرون قبل از اسلام و بعد از اسلام تا زمان سلاجقه یعنی دوره‌ای که خود مؤلف به عنوان یکی از ندیمان دربار حضور داشته می‌باشد. در واقع حاوی مطالب کلی در خصوص محدوده‌ی جغرافیای کرمان و شهرهای آن و اوضاع کرمان در زمان حکومت‌های مستقل ایرانی بعد از اسلام مثل صفاریان و غزنویان می‌باشد. (بیات، ۱۳۷۷: ۱۳۲)

چنانکه از شواهد بر می‌آید کتاب بدایع‌الازمان افضل‌الدین تا زمان صفویان وجود داشته چرا که محمد بن ابراهیم در زمان صفویان برای نوشتن کتاب خود که در مورد سلاجقه و غزان در کرمان است از آن استفاده کرده و بعد از آن از بین رفته و آنچه که توسط مهدی بیانی جمع‌آوری شده مطالب را از دو کتاب جامع‌التواریخ ابن شهاب حسینی و تاریخ آل سلجوق محمد بن ابراهیم خبیصی گرفته است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۹)

همچنین حافظ ابرو در مجمع‌التواریخ و ابوالقاسم کاشانی در زبده التواریخ از بدایع‌الازمان افضل‌الدین استفاده کرده‌اند. (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۶۰) در مورد محاسن این کتاب می‌توان گفت که یک اثر کامل درباره‌ی تاریخ کرمان از باستان تا زمان تألیف

کتاب می‌باشد. همچنین وقایعی که مربوط به انقراض سلاجقه می‌باشد را بطور مفصل شرح داده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۸) چرا که این اتفاقات و حوادث را مؤلف خود دیده است و همچنین سبک نگارش افضل در نوشتن این کتاب از لحاظ ادبی بلیغ و رسا بوده و برای بیان وقایع و حوادث با دقت کامل به شرح آنها پرداخته و دید بی‌طرفانه‌ای نیز داشته است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۲۸)

المضاف‌الی بدایع‌الزمان فی وقایع کرمان

المضاف‌الی بدایع سومین اثر افضل‌الدین ابوحامد کرمانی است. که در تکمیل کردن مطالب بدایع‌الزمان این کتاب را تألیف کرد، که شامل حوادث ده‌ساله یعنی از سال ۶۰۲ تا ۶۱۲ کرمان می‌باشد و عباس اقبال آن را تصحیح کرد.

عباس اقبال در کشور ایتالیا در کتابخانه‌ی واتیکان روم نسخه‌ای عربی از کتاب المضاف را که توسط لوی دل‌ویدا دانشمند شرق شناس ایتالیایی تألیف شده پیدا کرد و اقدام به عکسبرداری از این کتاب نفیس و منابع ارزنده‌ی تاریخ کرمان نمود. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۳۳) کتاب المضاف‌الی بدایع شامل حوادث ناگوار سالهای رکود حکومت سلاجقه‌ی کرمان می‌باشد. زیرا در طی این مدت سلاجقه‌ی کرمان به شدت ضعیف شده و بعد از فوت ملک دینار گرفتار اختلافات داخلی شدند. در همین زمان کرمان از طرف اتابکان فارس و خوارزمشاهیان که در خراسان قدرت داشتند مورد هجوم قرار گرفت. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۱۵۳) همچنین مطالبی در این کتاب نوشته شده که مؤلف نتوانسته بود آنها را در کتاب بدایع‌الزمان بنویسد بخصوص در مورد دو تن از رجال که در زمان نگارش بدایع‌الزمان به دلایل سیاسی نتوانسته بود درباره‌ی آنها مطلبی بنویسد. (کرمانی، ۱۳۳۱: الف؛ وزیری، ۱۳۸۵: ۱۳۳)

۲- آثار ناصرالدین منشی کرمانی:

ناصرالدین عمده‌الملک منتخب‌الدین یزدی ملقب به ناصرالدین منشی کرمانی از مورخان مشهور قرن هفتم و هشتم هجری است. پدرش خواجه منتخب‌الدین عمده‌الملک یزدی رئیس دیوان صفوه‌الدین پادشاه‌خاتون از ملوک قراختایان کرمان بود. (بیات، ۱۳۷۷: ۲۱۸) او در زمان حکومت اتابکان در یزد مشغول به فعالیت بود و سمت دبیری داشت. پس از آن به خدمت حکومت قراختایان کرمان در آمد. (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۳)

در مورد سال تولد ناصرالدین منشی کرمانی اختلاف نظر است. سال دقیقی را برای تولد ایشان اعلام نکرده‌اند. مرحوم عباس اقبال تصحیح کننده‌ی کتاب ناصرالدین یعنی سمط‌العلی احتمال داده‌اند که ناصرالدین در سال ۶۶۸ متولد شده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۸۵) هنگامی که ناصرالدین هفت ساله بود پدرش خواجه منتخب‌الدین درگذشت و سرپرستی ناصرالدین را عمویش نصیرالملک به عهده گرفت. چون عمویش در دستگاه حکومتی قراختایان بود ناصرالدین از طریق عمویش قطب‌الدین وارد دستگاه حکومتی قراختایان شد. در سال ۶۹۳ از طرف پادشاه‌خاتون قراختای به ریاست دیوان رسایل انتخاب شد و تا سال ۶۹۵ در این سمت بود. پس از آن توسط محمدشاه قراختای از ریاست دیوان رسایل معزول شد. سپس در زمان ملک ناصرالدین محمدبن برهان تا زمان قطب‌الدین در سمت وزارت بود. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۸۵) در سال ۷۱۵ ه.ق زمانی که در خدمت امیر بزرگ ایس قتلغ نویان از امرای بزرگ الجایتو و ابوسعید بود شروع به نوشتن کتاب خود سمط‌العلی کرد و ظرف یک ماه آن را نوشت. (صالحی، ۱۳۸۶: ۲۲) ناصرالدین منشی کرمانی از نویسندگان چیره‌دست زمان خود بود و از او سه کتاب به یادگار مانده است. اولین کتابش که یکی از منابع مهم تاریخ کرمان بشمار می‌آید؛ سمط‌العلی للحضرة‌العلیا می‌باشد کتاب دیگر او نسائم الاسحار من لطائف الاخبار نام دارد که راجع به وزرای دوران خلفای راشدین تا زمان وزرای ایلخانان می‌باشد. کتاب سومش دره‌الخبار و لمعنه الانوار ترجمه‌ی فارسی کتاب تتمه‌ی صوان الحکمه تألیف ابوالحسن علی بن زید بیهقی می‌باشد. (بیات، ۱۳۷۷: ۲۱۸)

سمط‌العلی للحضرة‌العلیا

سمط‌العلی یکی از تألیفات قرن هشتم تواریخ محلی کرمان است که توسط ناصرالدین منشی کرمانی در اواخر سال ۷۱۵ و اوایل ۷۱۶ ه.ق تألیف شده است. (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۲۲؛ صالحی، ۱۳۸۶: ۲۲) عباس اقبال آن را تصحیح و در سال ۱۳۲۸ به چاپ رساند، که شامل مقدمه مصحح متن کتاب از صفحه (۱-۱۰۶) فهرست راهنما از صفحه- ی (۱۰۷-۱۱۶) حواشی و ملاحظات صفحه (۱۱۷-۱۴۸) می‌باشد. سمط‌العلی حاوی مطالبی درباره‌ی تاریخ کرمان و حوادث عصر قراختایان کرمان تا زمان حکومت ناصر-الدین محمدغوری است. تمام حوادث تاریخی قراختایان کرمان از زمان براق حاجب و

حوادث سالهای ۶۱۹ تا ۶۳۲ را بیان نموده و مطالب بسیار ارزنده‌ای در مورد تاریخ قراختیان کرمان را شرح داده است. همچنین به شرح احوال بزرگان و درباریان قراختای پرداخته است. (بیات، ۱۳۷۷: ۲۱۸)

ناصرالدین تأکید دارد که تاریخ متعلق به طبقه‌ی حاکم است و باید به این طبقه از جامعه در تاریخ پرداخته شود. این مسأله یکی از معایب کتاب سمط‌العلی بشمار می‌آید که فقط به یک طبقه از جامعه کرمان یعنی طبقه اعیان و حاکمان پرداخته است. (منشی کرمانی، ۱۳۶۲: ۳۴) در تدوین و نگارش سمط‌العلی مؤلف لغات و ترکیبات عربی و مغولی زیادی به کار برده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۵۷)

سمط‌العلی بیشتر به جنبه‌های سیاسی و نظامی کرمان پرداخته و کمتر به جنبه‌های مثل فرهنگی، آداب و رسوم و اجتماعی توجه دارد که از نکات منفی کتاب به شمار می‌آید. اما جنبه‌های مثبتی نیز دارد از جمله پرداختن به تاریخ کرمان و شرح وقایع کرمان در دوره‌ی قراختیان. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۱) سمط‌العلی ادامه دهنده‌ی تاریخ محلی کرمان پس از سه اثر افضل‌الدین ابوحامد کرمانی می‌باشد. پس از نگارش آن تا مدت‌ها کتاب تاریخی در مورد کرمان نوشته نشد. چرا که در این دوره کرمان اوضاع نابسامانی داشت و حکومت‌های محلی کرمان مثل غزها، سلاجقه و قراختیان سقوط کردند. و کرمان زیر نظر قدرتهای تیموریان و صفویان قرار گرفت.

تاریخ‌نگاری محلی کرمان بعد از روی کار آمدن صفویان

این دوره از تاریخ‌نگاری بخصوص پس از سقوط دولت صفویه بخاطر اوضاع نابسامان داخلی ایران دچار رکود شد. اما با این حال در مورد تاریخ کرمان منابع مهمی نوشته شد که نه تنها مطالب ارزنده‌ای در مورد تاریخ کرمان ارائه می‌دهند بلکه مطالب مهمی در خصوص اوضاع سیاسی، اجتماعی و چگونگی سقوط دولت صفویه را بیان می‌کند. کتابهای مثل تذکره‌الاولیای محرابی، سلجوقیان و غز در کرمان، صحیفه‌الارشاد و همچنین کتاب مهم تذکره صفویه کرمان در این دوره نوشته شدند.

۱- سعید محرابی نویسنده‌ی کتاب مزارات کرمان

سعید محرابی معروف به خطیب از احفاد شیخ سیف‌الدین باخرزی و شیخ برهان‌الدین باخرزی معروف بوده و از صوفیان و مشاهیر کرمان و خاندان‌های بزرگ آن عصر کرمان

بوده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۵۹) محرابی کتابی به نام تذکره‌الاولیا در مورد مزارات بزرگان واعیان کرمان نوشته است. اینگونه از کتابها نوع مهمی از تاریخ‌نگاری محلی بشمار می‌آیند. (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۹۳)

۲- تذکره‌الاولیای محرابی

تذکره‌الاولیای محرابی یا مزارات کرمان در سال ۹۲۵ ق. توسط سعید محرابی تألیف شد، (محرابی، ۱۳۲۰: ۴) به اهتمام حسین کوهی کرمانی با همکاری سیدمحمد هاشمی کرمانی در سال ۱۳۳۰ در تهران چاپخانه مجلس چاپ شد. این اثر شامل مقدمه‌ی کوهی و هاشمی کرمانی (صفحات دو تا بیست و هشت)، متن کتاب صفحات ۱ تا ۲۰۷، فهرست‌ها صفحات ۲۰۸ تا ۲۱۶، است. تذکره‌الاولیای محرابی از منابع مهم تاریخ محلی کرمان به شمار می‌آید. حاوی مطالب مهمی در مورد تاریخ کرمان، شرح حال بزرگان، علما و ادیبان کرمان می‌باشد. (صالحی، ۱۳۸۰: ۲۹) عبدالحسین زرین کوب در کتاب تاریخ ایران بعد از اسلام خود درباره‌ی کتاب محرابی می‌گوید «کتاب با وجود اشتغال برقص و مبالغات و مسامحات بسیار برای معرفت احوال اجتماعی کرمان در آن ایام مأخذی مفیدست». (زرین کوب، ۱۳۸۷: ۹۳) مطالبی که در این کتاب بیان شده در منابع دیگر به آن نپرداخته‌اند و این مسأله از نکات مثبت کتاب محرابی می‌باشد. همچنین در مورد اوضاع اجتماعی کرمان مطالب ارزنده‌ای را بیان نموده است. نگارش تذکره‌الاولیا در سال ۹۳۹ ه. ق. به اتمام رسیده که در این دوره از تاریخ ایران قدرت در دست تیموریان بود و نوشتن اینگونه از کتابهای تاریخی بسیار رواج داشت. در مورد معایب کتاب می‌توان به سبک نگارش آن اشاره کرد که چندان پیچیده و محکم نیست فقط مربوط به مقابر، مزارات کرمان و شرح احوال بزرگان عصر مؤلف می‌باشد.

۳- تاریخ شاهی

تاریخ شاهی یکی از منابع تاریخ محلی کرمان است که در قرن هفتم نوشته شده است. متن اصلی آن در دسترس نیست. کتاب تاریخ شاهی مطالب ارزشمندی در احوال قراختایان کرمان داشته و شخصی به نام خواجه شهاب‌الدین ابوسعید آن را تألیف کرده است. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۷۶)

یک نسخه از کتاب در کتابخانه‌ی ملی ایران توسط باستانی پاریزی در مورد تاریخ قراختایان کرمان پیدا شده که احتمال دارد این نسخه قسمت‌های از همان کتاب تاریخ شاهی خواجه شهاب‌الدین ابوسعید باشد که حاوی مطالب مهمی در مورد حکمرانان قراختای کرمانی به خصوص قتلغ ترکان خاتون و پادشاه خاتون می‌باشد. این قسمت که توسط استاد پاریزی تصحیح شده نیز مطالبی در مورد سیاست و حکومت داری می‌باشد (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۳۴)

۴- سلجوقیان و غز در کرمان

این کتاب توسط محمد ابراهیم خبیصی در قرن یازدهم هجری نوشته شد. (وزیری، ۱۳۸۵: ۶۲؛ زرین کوب، ۱۳۸۷: ۶۰) استاد باستانی پاریزی آن را تصحیح کرده و در تهران به چاپ رسید. چاپ سوم کتاب سال ۱۳۸۵ انجام گرفته شامل مقدمه باستانی پاریزی از صفحه ۱ تا ۱۶ موقعیت سوق الجیشی کرمان برای تجارت از صفحه ۱۷ تا ۶۰ احوال مؤلف از صفحه ۶۱ تا ۱۱۱ بیان شرح افضل الدین کرمانی از صفحه ۱۱۲ تا ۱۵۴ سلاجقه و حکمرانان کرمان صفحه ۱۵۵ تا ۶۶۴ ضمیمه صفحه ۶۵۵ تا ۶۹۸ فهرست ص ۶۹۹ تا ۷۴۴ می‌باشد. این کتاب توسط هوتسما در سال ۱۸۸۶ میلادی تحت عنوان تواریخ آل سلجوقی در لندن به چاپ رسید. میرزا محمد ابراهیم مؤلف تاریخ سلجوقیان و غز در کرمان از سادات خبیص است که در نواحی شرقی کرمان سکونت داشته و از نوادگان قاوردشاه بنیانگذار سلسله‌ی سلجوقیان می‌باشد. قاوردشاه حدود چهل دختر داشته که بعضی از دخترانش را به عقد سادات خبیص درآورده است. (بیات، ۱۳۷۷: ۲۰۸-۲۰۷)

میرزا محمد ابراهیم خبیصی در زمان حکومت گنجعلی خان در کرمان که توسط شاه عباس صفوی به عنوان حاکم کرمان انتخاب شده بود، در دستگاه حکومتی حضور داشت. محمد ابراهیم مردی دانشمند بود. با تبحری که در ادبیات و نوشتن و تحریر داشت وارد دستگاه حکومتی گنجعلیخان شد و در تمام دوران حکومتی گنجعلیخان از منشیان بانفوذ او بشمار می‌رفت. گنجعلیخان به کمک او توانست مسائل بلوچستان را حل و فصل کند. چرا که ازنفوذی که محمد ابراهیم در سیستان و بلوچستان داشت برای حل مشکلات آنجا استفاده کرد. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۷۸-۷۷)

تاریخ سلجوقیان کرمان وقایع سالهای ۴۶۷ تا ۶۱۹ را در بر دارد که یکی از دوران‌های مهم تاریخ کرمان می‌باشد. این کتاب بر گرفته از کتاب بدایع الازمان افضل‌الدین است که در سال ۱۰۲۵ ه.ق نگاشته شده است. (خبیصی، ۱۳۸۶: ص ۷-۷۷) به خاطر استفاده او از کتاب بدایع‌الازمان افضل‌الدین کرمانی مهدی بیانی مصحح بدایع‌الازمان به محمد ابراهیم خبیصی تاخته که چرا مطالب مورخ دیگر را در کتاب خود گنجانده است. این موضوع یکی از نکات ضعف کتاب سلجوقیان و غز در کرمان را می‌رساند. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۴۵) باستانی پاریزی در این مورد با مهدی بیانی مخالف است. او محمد ابراهیم را یک نویسنده امین می‌داند. باستانی پاریزی معتقد است که سعی و تلاش محمد ابراهیم خبیصی بوده که یکی از تواریخ محلی مهم کرمان بنام بدایع الزمان از بین نرود و اعلام می‌دارد که محمد ابراهیم ادعای نگارش مطالب بدایع‌الازمان نداشته و هر جا از بدایع‌الازمان مطلبی نوشته از قول افضل‌الدین نقل کرده و شیوه امانت داری را به جا آورده است.

کتاب سلجوقیان و غز در کرمان خبیصی حاوی مطالبی است که در طی سالهای ۶۱۷ تا ۶۱۹ اتفاق افتاده و در این زمان افضل زنده نبوده است. چرا که افضل‌الدین کرمانی نویسنده کتاب بدایع‌الازمان در حدود سال ۶۱۵ فوت نموده‌اند. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۸۵) یکی از انگیزه‌های محمد ابراهیم از نگارش کتاب سلجوقیان و غز در کرمان این بوده که مطالبی در مورد آبا و اجداد خود که سلاجقه کرمان بودند به رشته تحریر در آورد. او قصد داشته از اقدامات سلاجقه کرمان شرح حالی بنویسد.

م

کتاب محمد ابراهیم خبیصی از کتب مهم تاریخ سلاجقه کرمان است که مطالب مربوط به این دوره را با دقت و صحت کامل شرح داده است. (خبیصی، ۱۳۸۶: ۷۶) در مورد محاسن کتاب محمد ابراهیم می‌توان گفت که از مطالب بدایع‌الازمان که متن اصلی آن در دسترس نیست محققان تاریخ کرمان می‌توانند بهره ببرند. چنانکه مهدی بیانی برای جمع‌آوری مطالب بدایع‌الازمان از آن استفاده کرده‌است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۴۹) در مورد معایب کتاب سلجوقیان و غز می‌توان گفت که فقط به تاریخ سیاسی و نظامی کرمان زمان سلاجقه پرداخته و مطالبی در مورد اوضاع اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی

کرمان بیان نکرده است. همچنین مطالب کتاب کامل نیست و قسمتی از مقدمه کتاب افتاده و در دسترس نیست. (بیات، ۱۳۷۷: ۲۰۸)

۵- تذکره صفویه کرمان

تذکره صفویه کرمان در طی سالهای ۱۰۹۵ تا ۱۱۰۴ توسط میر محمد سعید مشیزی تألیف شده است. (بیات، ۱۳۷۷: ۱۶۰) تصحیح باستانی پاریزی که در سال ۱۳۶۹ چاپ شد شامل مقدمه مفصل مصحح ص (۱-۱۳۴) مقدمه مؤلف (ص ۱۸۰ - ۱۳۷) متن کتاب ص (۶۸۵-۱۸۱) است. میرمحمد سعید مشیزی نویسنده کتاب تذکره صفویه کرمان می‌باشد. که در سال ۱۰۴۳ ه.ق متولد شده پدرش میرشهاب‌الدین نام دارد. پدر میر محمدسعید و عمویش جزء دیوانیان محلی کرمان بوده‌اند. میر محمد سعید مشیزی حدود شصت و پنج سال عمر داشته که اصالتاً اهل مشیز (بردسیر امروزی) است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۸) خانواده میر محمد اکثراً باسواد بوده‌اند و عنوان مستوفی داشته‌اند. میرمحمد بیشتر اوقات خود را در کنار عمویش میر شمس‌الدین محمد گذراند. عمویش تأثیر زیادی در تربیت میر محمد سعید داشته است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۳) مشیزی در سنین جوانی در دفترخانه مشغول به فعالیت شد. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۱) پس از آن در سال ۱۱۰۳ وارد دستگاه حکومتی شد و در دربار شاه‌وردی خان مشغول بکار شد. همچنین میرمحمد سعید فردی متمول صاحب کارخانه کوسه‌گری بود. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۴)

محمد سعید از نظر اخلاقی مردی مهربان بود و با غریبه‌ها با مهربانی رفتار می‌کرد و با آنها حشر و نشر داشت. تحصیلات خود را در مکتب خواجه ابواسحاق کرمانی گذراند. خود خواجه نیز نویسنده بود. همچنین از محضر پسر خواجه ابواسحاق محمد زمان ساردوئی نیز بهره برده است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۰)

میر محمد سعید مدت زیادی جزء منشیان مورد اعتماد حکام و وزرای صفویه کرمان بود. همچنین با دربار دولت صفویه در اصفهان ارتباط داشته است. کتابی که مشیزی تألیف کرده در مورد صفویان کرمان می‌باشد و در آن از حاکمیت و والیان صفویه کرمان و طبقات موجود در کرمان مثل اطبای معروف کرمان، حکیم اعلم کرمانی و

حکیم ضیاءالدین محمد کرمانی و حکیم عبدالرزاق و طبقه خطاطان و علمای کرمان مطالبی را بیان نموده است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۴۰)

کتاب تذکره صفویه که توسط میر محمد سعید در دوره صفویه نوشته شده یکی از منابع مهم تاریخ کرمان و سلسله صفویه ایران محسوب می‌شود. این اثر شامل مطالب مهم در مورد اوضاع سیاسی و اجتماعی کرمان در دوره صفویه می‌باشد. در مورد جنبه‌های مثبت کتاب میرمحمد سعید مشیزی می‌توان گفت که کتاب تذکره صفویه حاوی مطالب و شرح وقایعی است که میر محمد سعید مشیزی به عینه دیده و آنها را تجربه کرده و نوشته است. بخصوص درباره سقوط صفویان و حمله افغانها مطالب مهمی دارد. میرمحمد سعید در دربار حاکم صفویه کرمان بوده و اسناد و مدارک مهمی در دسترس داشته و این به کیفیت متن کتاب کمک شایانی نموده است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۵۲)

همچنین میر محمد سعید اطلاعات جغرافیای درباره‌ی املاک، محلات، عمارات، کشاورزی، بازرگانی و اوضاع اجتماعی و درگیری دستجات مختلف از گروههای قومی و مذهبی ارائه می‌دهد. اما متأسفانه قسمتی از این کتاب نفیس در دسترس نیست و در واقع کتابی که توسط باستانی پاریزی تصحیح شده متن کامل تذکره صفویه کرمان نیست. چرا که قسمت اول کتاب که شامل مطالب ارزنده‌ای راجع به وقایع زمان گنجعلیخان حاکم کرمان می‌باشد، از بین رفته است. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۴) متنی که در حال حاضر تحت عنوان تذکره صفویه به چاپ رسیده، هر چند ناقص است، اما باز هم یکی از منابع مهم تاریخ کرمان و تاریخ صفویه محسوب می‌شود. مؤلف تذکره‌ی صفویه در پایان هر فصل از جملات مشکل استفاده نموده، همچنین در پایان جملات طولانی کمتر از فعل استفاده کرده، که از معایب کتاب می‌باشند. در مورد هدف میرمحمد سعید از نگارش این کتاب می‌توان گفت که میرمحمد سعی داشته اتفاقات و وقایعی را که در زمان حاکمان صفویه کرمان رخ داده و خودش هم چون جز درباریان بوده در یک مجموعه به ثبت و ضبط آن وقایع و حوادث بپردازد. بدین ترتیب کتاب تذکره صفویه کرمان را تألیف کرد. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۳۶)

در مورد نکات مثبت کتاب تذکره صفویه می‌توان گفت تذکره صفویه کرمان یکی از منابع مهم تاریخ کرمان و حتی تاریخ ایران در دوره صفویه محسوب می‌شود و مطالب جالبی در زمینه سقوط صفویه ارائه می‌دهد. چرا که این کتاب حاوی مطالبی از دوره-ی مهم تاریخ ایران یعنی دوره صفویه می‌باشد که حدود یک دهم از کل تاریخ دوهزار و پانصد ساله‌ی ایران را در بردارد و در دوره‌ای نوشته شده که نشانه‌های سقوط دولت صفویه نمایان شده بود. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۸) همچنین کتاب تذکره، حوادث زمان شاه سلطان حسین را در بردارد و حاوی مطالب مهمی درباره‌ی اوضاع اجتماعی، سیاسی و سازمانهای اداری کرمان و مناسبات کرمان و بلوچستان، وضع راه‌ها همچنین در مورد احوال شهر اصفهان پایتخت حکومت صفویان می‌باشد. در این دوره از تاریخ ایران کرمان و تمام شهرهای ایران اوضاع نابسامانی داشتند و اهالی قلم نویسندگان و دبیران پراکنده شدند. بسیاری از مدارک و نوشته‌های تاریخی از بین رفت. به این ترتیب کتاب تذکره صفویه کرمان در دوره‌ای از تاریخ ایران و کرمان نوشته شد که بسیاری از نویسندگان برای نجات جان خود دست از نوشتن کشیدند. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۶)

۶- صحیفه الارشاد:

این کتاب توسط ملا محمد مومن کرمانی در قرن ۱۲ هـ-ق تألیف شد و باستانی پاریزی آن را تصحیح کرده و در سال ۱۳۸۴ در تهران به چاپ رسیده است. کتاب صحیفه الارشاد شامل مقدمه‌ی باستانی (ص ۲۰۰-۱) متن کتاب ص (۴۸۱-۲۰۳) فهرست نامه‌ها (ص ۵۲۰-۴۸۹) است. و شامل وقایع کرمان اواخر دوره صفویان و هجوم بلوچها به کرمان می‌باشد. (مومن کرمانی، ۱۳۸۴: ۸۴) ملا محمد مومن کرمانی مؤلف کتاب صحیفه-الارشاد است که از اهالی چترود کرمان می‌باشد. او فردی فاضل و مؤمن بود و پدرش میرزا محمد صالح نام دارد.

ملا محمد مؤمن از نویسندگانی است که در دربار افشاریه‌ی کرمان بود. چرا که در این زمان طایفه افشار قدرتمند بودند و مرکز آنها زرنند بود. اکثر شهرهای کرمان در دست افشاریان بود. صفویان در این زمان قدرت چندانی نداشتند و رو به سقوط بودند. بنابراین او از طرف افشارها مأمور نوشتن حوادثی شد که افشارهای زرنند مستقیماً در آن دخالت داشته‌اند. (مومن کرمانی، ۱۳۸۴: ۱۲)

میر محمد سعید مشینری در مورد کار ملا محمد مومن در پست وزارت زمان صفی قلی بیگ در کتاب خود از آن ذکر کرده است و می‌گوید: ((محمد مومن ولد ملا عبدالاول چترودی سررشته داراستخراج نفره کوبنان بوده در سال ۱۰۶۹ هجری و بعداً در ایام وزارت قلی بیگ تا سال ۱۱۰۵ به نویسندگی دفتر توجیه اشتغال داشته است)). (مشیزی، ۱۳۶۹: ۲۹۰)

این کتاب در واقع ادامه‌ی تذکره‌ی صفویه‌ی کرمان است چرا که شروع متن کتاب دقیقاً با متن پایانی کتاب تذکره صفویه می‌باشد. ملا محمد مومن به نوعی می‌خواسته کار میر محمد سعید مشیزی را که مثل خود ملا محمد مومن از کار گزاران درباری بود به اتمام برساند. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۸۵)

کتاب صحیفه الارشاد مثل کتابهای بدایع‌الازمان افضل‌الدین و کتاب سلجوقیان و غز محمد ابراهیم قسمتهای از متن اصلی آن مفقود شده و کتاب حاضر که توسط باستانی پاریزی تصحیح شده کامل نیست. در صحیفه‌الارشاد مطالب ارزشمندی در مورد اوضاع اجتماعی شهر کرمان و نواحی اطراف به خصوص بم و نورماشیر بیان شده، و بیشتر مطالب این کتاب در مورد هجوم قوم بلوچ و افغانها به شهرهای کرمان است. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۱۵)

این کتاب به دستور شاهرخ افشار تألیف شد. ملا محمد مومن به دستور شاهرخ خان افشار مامور ثبت و ضبط وقایع کرمان بود که در آن به تعریف و تمجید افشاریان کرمان پرداخت. ملا محمد مومن چون خودش در دربار فعالیت کرده به اجبار نظرات و افکار شاهرخ خان افشار را که به دستور او به تألیف کتاب پرداخته در متن کتاب استفاده کرد که این یکی از جنبه‌های منفی کتاب می‌باشد. شاهرخ خان سعی داشته با تألیف کتاب صحیفه‌الارشاد تاریخچه‌ی خانوادگی خود را ثبت کند. (مشیزی، ۱۳۶۹: ۸۵)

اما در مورد محاسن کتاب صحیفه الارشاد می‌توان گفت این کتاب در دوره‌ای نوشته شده که تاریخنگاری ایران یک دوره فترت را می‌گذرانده است. منابع تاریخی در زمان پایان حکومت صفویه در ایران چندان زیاد نیستند زیرا با حمله افغانها به ایران که تمایلی به ادامه‌ی فرهنگ ایران نداشتند و بیشتر به فکر کشتار و غارت بودند، نویسندگان مثل ملا محمد مومن کرمانی در این اوضاع نابسامان ایران که همه از ترس جان خویش به

گوشه ای پناه برده اند به نوشتن کتاب مهمی مثل صحیفه الارشاد پرداخته و اوضاع اجتماعی و سیاسی کرمان آن دوره را منعکس ساخته است. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵)

منابع تاریخنگاری محلی کرمان در دوره ی قاجار

در این دوره از تاریخ همزمان با رونق تاریخنگاری در ایران تاریخنگاری محلی کرمان نیز رونق گرفت. منابع ارزشمندی در خصوص تاریخ کرمان نوشته شد. این کار توسط نویسندگانی چون احمدعلی خان وزیری، شیخ یحیی احمدی کرمانی و افضل‌الدوله کرمانی صورت گرفت و کتابهای چون تاریخ کرمان از احمدعلی خان وزیری، فرماندهان کرمان از شیخ یحیی در مورد تاریخ کرمان نوشته شدند.

۱- تاریخ وزیری کرمان

تاریخ وزیری کرمان تألیف احمد علی خان وزیری، به تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی چاپ پنجم، تهران، ۱۳۸۵ شامل مقدمه باستانی پاریزی (ص ۳۲) تأثیر عوامل جغرافیای (ص ۹۹-۱۹) منابع و مأخذ تاریخ کرمان (ص ۱۹۱-۱۰۱) احوال مؤلف (ص ۲۳۹-۱۹۱) متن کتاب (ص ۴۷۹-۲۳۵). جلد اول شامل تاریخ کرمان پیش از اسلام تا پایان حکومت آل مظفر و جلد دوم شامل: دوره تیموریان تا دوره قاجاریه و حکومت علاءالملک در کرمان، فهرست و نام یاب (ص ۹۰۷-۸۵۱) است. (صالحی، ۱۳۸۰: ۳۸؛ وزیری، ۱۳۸۵: ۲)

احمد علی خان وزیری در سال ۱۲۹۱ هجری قمری شروع به تألیف کتاب تاریخ کرمان کرد و سال ۱۲۹۳ آن را به پایان رساند. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵) احمدعلی خان وزیری دو کتاب در مورد کرمان به نامهای تاریخ کرمان و دیگری جغرافیای کرمان تألیف کرده است. او سال ۱۲۱۵ هجری در کرمان متولد شد. وی از خاندان معروف وزیری کرمان است که سلسله نسب شان به امیر براق حاجب می‌رسد. (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۰۷)

پدرش علی محمد خان و مادرش بی بی کوچک نام داشته اند که تحصیلات خود را در کرمان نزد آخوند ملا محمد جعفری کرمانی گذرانده در جلسات بحث آن نیز شرکت داشته است.

احمدعلی خان بر خلاف اجداد خود که شغل و منصب دیوان داشته اند و جزء درباریان محسوب می شده اند شغل ملک داری و کشاورزی را برای خود انتخاب کرد و از این طریق امرار معاش نمود. اما چون از خاندان معروف وزیری بود، به خاطر اجداد خود از

حاکمان وقت کرمان مقرری دریافت می کرد. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵) بیشتر و قتش را صرف مطالعه و نوشتن می کرد. احمد علی خان وزیری حدود هشتاد سال سن داشت و دو سال بعد از نالیف کتاب خود در سال ۱۲۹۵ در تهران که برای معالجه به آنجا سفر کرده بود درگذشت و در امامزاده زید تهران دفنش کردند. جد احمدعلی خان وزیری به نام آقاعلی خان کمک زیادی به آغامحمدخان قاجار در فتح کرمان نمود به گونه ای که خان قاجار خانه ی او را حرم امن اعلام کرد. (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۰۸)

احمدعلی خان وزیری در متن کتاب تاریخ کرمان از کنایات و استعارات و اشعار عربی و فارسی زیادی استفاده نموده و کتاب تاریخ کرمان وزیری به سبک دیگر نوشته های دوران قاجار نوشته شده و حاوی مطالب مهی درباره ایالت کرمان و همچنین مطالب مهمی درباره ی حکومت قاجاریه دارد و بخشی از کتاب مربوط به نواحی دیگر ایران است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۱۴)

احمدعلی خان وزیری برای نوشتن تاریخ کرمان از منابع زیادی استفاده کرده است. وی هر مطلب مهمی را که از یک کتاب نقل کرده، نام مولف و یا نام کتاب را ذکر نموده و از کتبی چون بزم نامه، تکمله الخبار، تاریخ گزیده، روضه الصفا، حبیب السیر، ترجمه تاریخ یهود، تاریخ بناکتی، تاریخ عباسی، سمط العلی، عقدالعلی استفاده کرده است. (وزیری، ۱۳۸۵: ۲۱۵)

احمدعلی خان وزیری در تنظیم کتاب تاریخ کرمان تحت تأثیر مؤلفین و نویسندگان قرار گرفته به خصوص در مورد سلاجقه کرمان از عقدالعلی و در مورد قراختایان از سمطالعلی اقتباس نموده و بسیاری از کلمات ترکی در سمط العلی را در این کتاب استفاده کرده است.

(سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵) همچنین در مورد جنبه های مثبت کتاب می توان گفت که مؤلف وقایع دوره های افشار، زند و اوایل قاجاریه را از اشخاص مختلف دریافت کرده و اسامی افراد، مکان ها و رویدادها را با جزئیات تمام و کمال بیان نموده است. کتاب تاریخ کرمان وزیری دارای محاسن دیگری می باشد از جمله اینکه این کتاب مطالبی را از منابع دیگر اقتباس کرده که این منابع در دسترس نیستند. (صالحی، ۱۳۸۰: ۳۷) تاریخ کرمان احمدعلی خان وزیری در واقع ماحصل و چکیده ی تمام تواریخ محلی کرمان قبل

از دوره‌ی قاجار می‌باشد. هر چند عوامل اقتصادی اجتماعی و سیاسی را به اختصار بیان نموده، اما یکی از منابع مهم تاریخ کرمان به شمار می‌آید. (سالاری، ۱۳۸۶: ۱۳۵)

۲- جغرافیای کرمان

جغرافیای کرمان به ضمیمه رساله دهات تألیف احمدعلی خان وزیری، تصحیح محمدابراهیم باستانی پاریزی، تهران چاپ پنجم ۱۳۸۵، (وزیری، ۱۳۸۶: ۹۰) شامل مقدمه ص (۶۸-۹) پیش گفتار چاپ اول ص (۹۰-۶۹) متن کتاب ص (۳۱۰-۹۳) عجایب مملکت کرمان ص (۳۱۶-۳۱۱) ایلات کرمان ص (۳۱۷-۳۱۸) ترجمه آلمانی پروفیسور بوسه از جغرافیای وزیری ص (۳۴۹-۳۲۱) رساله دهات ص (۴۳۴-۳۵۱) نام یاب ص (۴۹۵-۴۳۷) می‌باشد. کتاب جغرافیای کرمان توسط احمدعلی خان وزیری در طی سال های ۱۲۹۱ تا ۱۲۹۳ نوشته شده که حاوی مطالب ارزنده‌ای در مورد اوضاع جغرافیای کرمان و شهرهای آن است. (سالاربهزادی، ۱۳۶۸: ۲۸)

جغرافیای کرمان تألیف احمدعلی خان وزیری یکی از منابع مهم کرمان محسوب می‌شود. محققان رشته‌ی تاریخ و دوستداران تاریخ محلی کرمان برای نوشتن و بررسی دقیق تاریخ کرمان می‌توانند از این کتاب ارزنده استفاده کنند. چرا که محققان تاریخی برای بررسی تاریخ یک جامعه یا شهر یا یک ایالت نه تنها به جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی می‌پردازند بلکه باید به اوضاع جغرافیای نیز توجه کنند و این امر به خصوص در مورد تواریخ محلی بیشتر صدق می‌کند. بنابراین کتب جغرافیای از منابع مهم به شمار می‌آیند. در مورد اهمیت کتاب جغرافیای وزیری می‌توان به این نکته اشاره کرد که وزیری اسامی دهاتهای مختلف قدیمی کرمان را ذکر نموده‌اند (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۶۹)

۳- فرماندهان کرمان

فرماندهان کرمان تألیف شیخ یحیی احمدی کرمانی، تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی انتشارات نشر، چاپ پنجم، تهران ۱۳۸۶ می‌باشد. شیخ یحیی وقتی که از کرمان به یزد تبعید شده بودند به تألیف این کتاب پرداختند (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۷۰) شیخ یحیی متولد ۱۲۸۷ هجری قمری در کرمان است. فرزند حاج احمد کرمانی که از عالمان فقیه و دانشمند کرمان بود می‌باشد. شیخ یحیی زمانی که هشت ساله بود پدرش را از دست داد.

سرپرستی شیخ یحیی را برادرش حاج شیخ ابوجعفر که عالمی روشنفکر و خوش اخلاق بود را بر عهده گرفت. (احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۱۱) شیخ یحیی در نزد ناظم الاسلام مقدمات عربی را فرا گرفت. شیخ یحیی در این زمان ۱۱ سال سن داشت از جلسات ناظم الاسلام کمال بهره را برد. ادبیات، ریاضیات، علوم و تاریخ و جغرافیا را فرا گرفت. تا زمانی که ناظم الاسلام به عتبات رفت شیخ یحیی نزد او بود. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۶۹)

شیخ یحیی به دلیل روشنفکری و موقعیت خانوادگی در انتخابات دوره ی اول به عنوان نماینده ی کرمان به مجلس شورای ملی راه یافت. شیخ یحیی بعد از توپ بسته شدن مجلس یکی از نمایندگانی بودند که به ملاقات محمدعلی شاه رفتند. وی بار دیگر در دوره ی سوم انتخابات مجلس به عنوان یکی از نمایندگان کرمان به مجلس راه یافت. بعد از آن شیخ یحیی به کرمان باز گشت و در سال ۱۳۳۶ق. سال ۱۲۹۶ شمسی ریاست معرف و اوقاف کرمان را برعهده گرفت و تا پایان عمر این سمت را داشت. (احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۲۴)

شیخ یحیی اقدامات فرهنگی زیادی در کرمان انجام داد. بیشتر مدارس کرمان در زمان ریاست شیخ یحیی تأسیس شدند. یکی دیگر از کارهای مهم شیخ یحیی چاپ کامل دیوان شاه نعمت الله ولی است. شیخ یحیی به غیر از فرماندهان کرمان کتابی دیگر تحت عنوان تاریخ شیخ یحیی نوشته است که مفقود شده است. او کتاب دیگری درباره ی تاریخ عمومی ایران و جهان بر طبق سنوات قمری و میلادی تألیف کرده که بسیار با ارزش است. نسخه اصلی این کتاب گرانبها نزد یکی از روحانیون برجسته ی شهر رفسنجان بوده است. (احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۲۸) مرگ شیخ یحیی زمانی اتفاق افتاد که وی از زیارت عتبات عالیات بر می گشت. زمانی که شیخ یحیی از راه بندر عباس به طرف بافت حرکت کردند در بین راه بافت مریض شد و در ماه شعبان یا رمضان ۱۳۴۰ق در گذشت.

این کتاب اولین بار در سال ۱۳۴۴ در فرهنگ ایران زمین و بار دوم در سال ۱۳۵۴ به صورت جداگانه به کوشش و همت باستانی پاریزی چاپ شد. کتاب فرماندهان کرمان حاوی مطالب مهمی درباره ی حکمرانان کرمان از زمان روی کار آمدن قاجاریه تا

ظفرالسلطنه که توسط مظفرالدین شاه به عنوان حاکم کرمان انتخاب شده می‌باشد.

(احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۵)

شیخ یحیی در نگارش فرماندهان کرمان از منابعی چون تاریخ کرمان وزیری، کتبی، ناسخ التواریخ و منتظم ناصری استفاده کرده. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۷۰) اما مهمترین منبع ایشان خاطرات خود و یادداشت‌های است که در مصاحبه با اشخاص انجام داده می‌باشد. در مورد انگیزه شیخ یحیی از نوشتن کتاب فرماندهان می‌توان گفت که شیخ یحیی برای ثبت وقایعی که در کرمان رخ داد از جمله این اتفاقات چوب خوردن برادرزاده‌اش آیت‌الله حاج میرزا و تبعید او از کرمان بودند. (احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۳۴) کتاب فرماندهان کرمان شیخ یحیی چاپ پنجم شامل: مقدمه ص(۴۷-۱۰) متن کتاب ص(۲۴۸-۵۰) فهرست اسامی حاکمان (ص ۳۱۰-۲۵۰) نام یاب ص(۳۳۶-۳۱۱) می‌باشد.

۴- تاریخ و جغرافیای افضل‌الدوله

این کتاب که توسط افضل در سال ۱۳۲۳ تألیف شده، (احمدی کرمانی، ۱۳۸۶: ۱۶۴) کتابچه کوچکی است و ۲۲ صفحه دارد که با خطی خوش نوشته شده است. افضل الدوله کرمانی مؤلف کتاب تاریخ و جغرافیای افضل‌الدوله است که در سال ۱۲۶۷ متولد شد. زمانی‌که سید جمال‌الدین اسد آبادی در ترکیه اقامت داشتند افضل‌الدوله از یاران و نزدیکان سید جمال‌الدین بود و دوره‌ای را در زندان گذراند. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۶۳) زمانی که به دستور مختار السلطنه به زندان افتاد نامه‌ای به چهار زبان فارسی، ترکی، عربی به شاه نوشت و در نتیجه از زندان آزاد شد. وفات افضل الدوله در ذی الحجه سال ۱۳۳۰ هجری قمری اتفاق افتاده است.

این اثر مطالب مهمی در مورد تاریخ کرمان دارد. قسمت عمده‌ی این کتاب از رساله سایکس است و همچنین از کتاب تاریخ کرمان وزیری استفاده شده است. در پایان یک نامه ۶ صفحه‌ای که به صورت شکوائیه در خصوص اوضاع کرمان نوشته شده می‌باشد. روی جلد کتاب در مورد آن چنین نوشته شده: ((نسخه نفیس و بی مانند تاریخ و جغرافیای مختصر کرمان تألیف افضل‌الدوله کرمانی و به خط مؤلف که در سنه ۱۳۲۳ تصنیف آن انجام و این نسخه را به سلطان عصر تقدیم و در خاتمه اوضاع وقت و آن

زمان کرمان را تشریح و در خواست عطف توجه و اصلاح امور را نموده نسخه موجز و مفیدی است که اغلب مدارک و اطلاعات ذی قیمت و مفیدی را حائز و شامل است و انشاء آن بسیار ساده و روان و مؤلف آن در پی قافیه سازی و عبارت پردازی نبوده که معنی را فدای لفظ و حقیقت را نثار مجاز نماید)). این کتاب هر چند حدود ۲۲ صفحه دارد ولی حاوی مطالب مهمی در مورد تاریخ کرمان و اوضاع اجتماعی و جغرافیای آن ایالت می باشد. (وزیری، ۱۳۸۵: ۱۶۳)

نتیجه گیری

باتوجه به آنچه که در این مقاله بحث شد می توان چنین گفت: آغاز تاریخ نگاری محلی کرمان با همکاری و مساعدت حاکمان کرمان انجام گرفته و این حاکمان نقش اساسی در تدوین تاریخ نگاری محلی کرمان داشته اند. هرگاه سلسله ای محلی و مستقل و قوی روی کار آمده تاریخ نگاری محلی نیز رونق گرفته، چنانکه با روی کار آمدن غزها و سلاجقه که سلسله های مستقلی بودند کتابهایی چون عقدالعلی، بدایع الازمان، المضاف الی بدایع الازمان نوشته شدند، و هرگاه این سلسله ها استقلال نسبی خود را از دست می دادند تاریخ نگاری نیز دچار رکود می شد. بخصوص پس از سقوط دولت صفویه بخاطر اوضاع نابسامان داخلی ایران تاریخ نگاری جنوب شرق دچار رکود شد. هرچند برخی منابع، بویژه در مورد تاریخ کرمان نوشته شده اند. مانند تذکره صفویه کرمان. در دوره قاجاریه همزمان با رونق تاریخ نگاری در ایران تاریخ نگاری محلی کرمان نیز رونق گرفت. منابع ارزشمندی در خصوص تاریخ کرمان نوشته شد. این کار توسط نویسندگانی چون احمدعلی خان وزیری، شیخ یحیی احمدی کرمانی و افضل الدوله کرمانی صورت گرفت و کتابهای چون تاریخ کرمان از احمدعلی خان وزیری، فرماندهان کرمان از شیخ یحیی در مورد تاریخ کرمان نوشته شدند. در مورد ویژگی های تواریخ محلی کرمان می توان گفت که به دلیل وابستگی و رابطه ای که بین تاریخ نگاری محلی جنوب شرق با سلسله های محلی منطقه وجود داشت، بیشتر تواریخ محلی نوشته شده، اوضاع سیاسی را مورد تحقیق و کاوش قرار داده اند و کمتر به دیگر جنبه های اجتماعی و اقتصادی پرداخته شده است. اما در دوره بعد از صفویه وضعیت تغییر کرد کتابهای متعددی نوشته شدند که نسبت به دوره های قبل مطالب متنوعی داشتند.

منابع

- احمدی کرمانی، شیخ یحیی، (۱۳۸۶)، فرماندهان کرمان، به تصحیح باستانی پاریزی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات نشر.
- بیات، عزیرالله، (۱۳۷۷) شناسایی منابع و مآخذ تاریخ ایران، چاپ چهارم، ج ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- حامدکرمانی، ابو حامد حمیدالدین احمد، (۱۳۳۱) المضاف الی بدایع الزمان فی وقایع کرمان، به کوشش عباس اقبال، چاپ اول، تهران: چاپخانه مجلس
- ، (۱۳۵۶) عقد العلی للموقف الا علی، به کوشش علی محمد نایینی، چاپ دوم، تهران: انتشارات روزبهان.
- ، (۱۳۲۶) بدایع الزمان فی الوقایع کرمان، به کوشش مهدی بیانی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خیراندیش، عبدالرسول. «اوقاف قراختایان کرمان» مجله میراث جاویدان، شماره ۱۰، سال هفتم
- خیراندیش، عبدالرسول. (۱۳۸۰) «صورت شناسی تاریخ های محلی» کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۴۴ و ۴۵
- خبیصی، محمدابراهیم، (۱۳۸۶) سلجوقیان و غز در کرمان، تصحیح و مقدمه، باستانی پاریزی، چاپ اول، تهران: نشر علم.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۷) تاریخ ایران بعد از اسلام، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- سالاری بشادی، علی و رحیم لو یوسف. (۱۳۸۶) «سیرتاریخننگاری محلی در کرمان» مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- سالار بهزادی، عبد الرضا، (۱۳۶۸) بلوچستان درسالهای ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۷ ه ق ، به کوشش ایرج افشار، تهران: مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات محمود افشاریزدی.
- صالحی، نصرالله. (۱۳۸۰) «کتاب شناسی توصیفی تاریخ‌های محلی» کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۴۴-۴۵

کرمانی، ملا محمد مومن، (۱۳۸۴) صحیفه الارشاد، تصحیح باستانی پاریزی، تهران: انتشارات علم.

محرابی، سعید، (۱۳۲۰) تذکره الاولیا، به کوشش حسین کوهی، تهران: چاپخانه مجلس. مشیزی، میرمحمد سعید، (۱۳۶۹) تذکره صفویه کرمان، به کوشش محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران: انتشارات علم.

منشی کرمانی، ناصرالدین، (۱۳۶۲) سمط العلی للحضره العلیا، تصحیح عباس اقبال، تهران: انتشارات اساطیر.

وزیری، احمدعلی خان، (۱۳۸۶) جغرافیای بلوچستان، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران: انتشارات آثار و مفاخر فرهنگی.

-----، (۱۳۸۵) تاریخ کرمان، تصحیح و تحشیه باستانی پاریزی، تهران: انتشارات علم.

